

Fa gairebé sis anys vaig escriure un text, «De la frontera», que va ser publicat aquí a Lleida com un dels epílegs que acompanyen l'estudi de Josep L. Espluga i Arantxa Capdevila *Franja, frontera i llengua, subtítulat Conflictes d'identitat als pobles d'Aragó que parlen català*.¹ Ara, per preparar aquesta ponència, hi vaig pensar, en aquell text de fa sis anys. Tenia el record d'haver escrit procurant d'expressar una experiència que no era només lingüística i que, per raons històriques i generacionals, vaig descriure com a «fronterera permanent». Se'm demana, un cop més, expressar la meva experiència de la frontera lingüística. M'he tornat a mirar el text del 1995, escrit durant l'estiu que va començar la meva dedicació, bastant intensa, al cine de Luis Buñuel i més en particular al seu film sobre Las Hurdes, o sigui quan em trobava immersa en una consciència històrica forta. Crec que aquelles ratlles mantenen un cert interès com a testimoni personal. Però alguna cosa ha canviat. Alguna cosa que és distinta en aquests últims anys m'ha empès a continuar, a matisar. El que diré tot seguit prové del diàleg amb aquest present de sis anys ençà.

Aleshores vaig escriure una certa elegia de la frontera. Em semblava vívid, potser impertinent amb gràcia, que, quan ja començàvem a notar els efectes de la globalització i d'Internet, algú gosés «descriure's culturalment en termes de frontera». Així ho vaig fer, així em vaig declarar. Al·ludia al territori físic i lingüístic, però immediatament hi afegia que «em trobo fronterera en d'altres territoris de la vida» i ho reblava així:

Fronterera permanent, com si diguéssim: sóc dona, i això és cosa de fronteres sovint molt ben guardades; pertanyo també al que en podríem dir l'última generació antifranchista, i això també marca; fins i tot podria al·legar que sóc de la primera generació de dones universitàries del meu poble o que m'he trobat acabant i encetant formes de vida, plans d'estudis i formes de treball, sempre a la frontera d'uns i d'altres. Així és com en el caràcter fronterer em reconec.

1. J. L. ESPLUGA i A. CAPDEVILA, *Franja, frontera i llengua: Conflictes d'identitat als pobles d'Aragó que parlen català*, Lleida, Pagès Editors, 1995.

Repassava a continuació els contorns de la vall baixa del Cinca, «on el riu és esponerós i encara serva rastres, que el pare sap llegir, de la presència àrab» i de la «civilització mesclada», i que són «terres de frontera al llarg de la història: també durant la guerra; fronteres de senyals fràgils que la mare pot evocar».

La meva elegia prosseguia amb una altra evocació, la del trasllat a Lleida:

Quan en fer els catorze me'n vaig anar a estudiar a Lleida, en res no havia notat al poble ni a la família que estàvem fent una tria cultural. Es tractava només de passar la frontera, com ho fèiem sovint amb la mare per anar de compres, a l'oculista o a la clínica.

I així fins a arribar a Barcelona a la tardor de 1971, aviat farà trenta anys. L'experiència de la frontera se'm va revelar en aquestes ciutats, a mi que volia escriure, com el fet extraordinari d'aprendre de llegir i escriure la llengua que parlava. Encara que fos aragonesa i el meu accent i el meu lèxic fossin diferents, aquella llengua era la meua. Passi el temps que passi, el goig que em va procurar aquella experiència no ha afluixat ni gota, gens ni mica. Encara recordo la sensació amb què vaig llegir *La meua Cristina i altres contes*, de Mercè Rodoreda, la meua primera lectura catalana. No m'ho miro en termes d'essència, sinó de descoberta del real meravellós.

Suposo que es pot dir que, a Barcelona, en aquell curs de 1971 vaig entrar de ple en l'altra banda de la frontera, en la cultura catalana:

Aleshores no em vaig adonar de les dificultats i greuges d'una cultura petita, per a mi era magnífic poder formar part d'un àmbit cultural que em resultava comprensible, abastable. Una cultura antifrancista, vella de segles i, alhora, moderna o, en paraula que defineix l'època, progressista. Una llengua que permetia escriure els mots que la boca deia.

Puc testimoniar que hi havia una certa èpica, sí. Així em vaig decantar per una banda de la frontera, perquè a Barcelona estudiava i esperava viure, i així ha estat: l'amor, l'amistat i el treball ho han fet. Però no he oblidat mai la frontera per dues raons: tota la meua família d'origen hi viu; la llengua parlada és a Saidí rica i flexible, un dels meus rebosts d'escriptura.

Amb el temps, l'experiència de la frontera ha resultat un estímul. Acabava el text dient precisament això, que aquesta experiència «cada dia em pareix més bona per a mirar de comprendre el món: l'aragonès, el català, l'espanyol, l'uropeu o el que preferiu».

No he canviat d'idea des d'aleshores. Allò que ha canviat en aquests anys és, em sembla, que la paraula *frontera* ja no pot ser utilitzada de manera innocent. No em refereixo a quin és l'estat social i polític de les relacions catalanoaragoneses, sigui quina sigui la talaia des d'on les contemplem, ni tampoc a l'estat de la qüestió lingüística a Aragó, amb el seu actual Avantprojecte de Llei de Llengües. La consciència historicolingüística de la Franja es remou, sens dubte (anít mateix vam celebrar una taula rodona al vell cine de Saidí sobre bilingüisme, per primera vegada). Em refereixo al fet que l'experiència fronterera dominant d'avui és la de les *pateres*, la dels refugiats, la dels transterrats i desterrats. Dir-me «fronterera», avui, és gairebé una obscenitat.

Els indocumentats i els emigrants de la nova economia mundialitzada són els que tracen ara la nova cartografia de les fronteres. Són ells i elles qui fan notar i sentir, també a la Franja i a totes les terres de Ponent, que l'obscuritat social domina. Encarar aquest problema és tan necessari com inevitable. Els agricultors que conec a Saidí ho estan fent bé, són decents. Però una part de l'obscuritat social dominant consisteix a fer-los invisibles, com si els comportaments mafiosos fossin els únics. Aquest és un dels termes significatius en què es manifesta el tema d'aquestes Jornades, «De fronteres i mil·lennis».

Com podem seguir parlant, doncs, a partir de les noves cartografies, de la nostra frontera? Potser fent una reflexió sobre un dels aspectes que sempre he volgut evitar perquè em sembla un camp sembrat de mines. Em refereixo a l'horitzó d'expectatives culturals. També en aquests sis anys que fa que no escrivia de la frontera algunes coses han canviat. Provaré de dibuixar el mapa d'aquesta experiència sense nom.

No és dir gran cosa recordar que aquestes terres frontereres han conservat la llengua, fins i tot, fins fa ben poc, sense llegir ni escriure. És un dels fets rellevants de la Franja, potser el que més: ha mantingut la història en present amb la seva parla. En el territori del Principat la història ha estat molt més complexa. En les tres dècades que fa que hi visc, a Barcelona moltes coses han canviat des d'aquest punt de vista. Jo mateixa vaig començar la meua vida professional de periodista en català, i quan dic «professional» vull dir amb sou i contracte de plantilla. Era a la redacció de l'*Avui*, on vaig estar durant onze anys. Vaig continuar després, als vuitanta, al *Diari de Barcelona*, mentre uns altres amics i col·legues entraven a formar part de les redaccions de Catalunya Ràdio i de TV3. Actualment encara n'hi ha més, de ràdios i de televisions; fins i tot alguna televisió nova programa alguna cosa en català. La llengua castellana és d'un ús social fort. Ara treballo per a *La Vanguardia*, des de fa dotze anys, el diari més antic de Barcelona, vell de més d'un segle, l'únic que va donar la notícia de la mort de Franco i que li ha sobreviscut; tots els altres diaris són posteriors a la desaparició física del general. El cine, quasi tota la premsa, molta televisió i tants i tants llibres parlen castellà. Faig classes i els universitaris escriuen els uns en castellà i els altres en català, i observo que la llengua castellana és cada volta més utilitzada, tant en els treballs com en les converses entre estudiants. El meu llibre sobre Buñuel i el seu film *hurdà* ha estat publicat només en castellà, l'edició original catalana no ha trobat editor.

No em sembla pas un horitzó d'expectatives penós, sinó un paisatge col·lectiu que ha pres una forma nova. És com si el concepte *franja*, tal com l'apliquem a la Franja de Ponent, estigués desenvolupant-se, criant, reproduint-se. Com si fóssim dins d'una nina russa, cada àmbit —cada nina— en conté un altre —una altra nina— que delimita una forma i un espai. Franges dins de franges. Si ens atenim a la llengua catalana, molt més minoritzada fa un quart de segle, veurem que s'ha anat recuperant per franges. Segueixo prenent Barcelona com a punt de referència. Hi ha una franja dels mitjans de comunicació que pot existir en català, però només una franja, i això és ben explícit sobretot per a la premsa escrita; en aquest sentit, és significatiu el cas d'*El Periódico*, que des de la seva edició en català, que fa a través de màquines de correcció, no ha augmentat, pel que jo sé, el seu tiratge; simplement els seus lectors

s'han dividit entre els que prefereixen l'edició castellana i els que trien la catalana. La franja més clara en català és, en tot cas, la premsa local. El cas del cine, com sabem prou tots plegats, és un dels més difícils, i encara ho serà més en el futur, en què les coproduccions internacionals semblen l'única sortida per a tants cineastes i productors europeus; en aquest cas, queda la franja de l'audiovisual (no del cine) per a la televisió, tantes i tantes sèries que donen prou bons resultats i uneixen espectadors. Franges de públic, franges d'audiència, franges de lectura, franges de negocis, franges d'influències, tot són franges.

L'escola ha evolucionat força. De Saidí m'arriben ara correus electrònics ben escrits en català, força més ben escrits, val a dir-ho, que alguns que m'envien des de la mateixa Barcelona (permeteu-me una digressió: el correu electrònic és avui una de les maneres més interessants de constatar la diglòssia, ja que gent amb la qual parles diàriament en català t'escrui o et respon per escrit en castellà i, sovint, segons a qui t'adreces no saps exactament quina llengua utilitzar). Sóc optimista, prefereixo més veure els canvis substancials, ni que els protagonitzi poca gent, que no pas els comportaments de les rutines immutables i, doncs, reaccionàries. Gràcies a l'escola, escrivim i llegim més bé, a l'una i a l'altra banda de la frontera. I la vida col·lectiva, com ens han repetit en els últims anys testimonis de la categoria i la competència de Tísner o Anna Murià, no ha conegut mai tants llibres i publicacions. Però també en aquests àmbits s'ha instal·lat el concepte de franja. De franges de població que estem constantment a la frontera lingüística. És el bilingüisme sòlid. La llengua petita pot anar fent mentre no ofengui la llengua gran. Evocant la sornegueria fusteriana, que tanta falta fa, podem dir que, un cop assajats els antics i grans lemes del 1789 francès, llibertat i igualtat, és qüestió d'encarar el tercer lema, el més difícil de pair segons diu madona Història: la fraternitat. I com es fa?, què fer?

Mirat des de la Franja, el panorama té moments nítids. Tot indica que l'Avantprojecte de Llei de Llengües del Govern aragonès és tan sense sentit que seria lògic que es dissolgués en les aigües dels criteris competents, com ara els de la Universitat de Saragossa, que s'hi oposa en rodó. Si tira endavant, caldrà obrir debats i vehicular informació independent perquè la gent pugui enraonar i raonar i fer que la política tradicional no «valencianitzi» la situació. Totes dues vies són interessants, totes dues obren portes a unes consciències col·lectives submergides.

Si la cosa es mira des de Lleida, tampoc no em sembla que es pugui dir que estigui malament. Aquesta ciutat va desenvolupant estructures i nivells de debat força remarcables: té per fi universitat i tant des de l'Institut d'Estudis Ilerdencs com des de la revista *Transversal* o els Encontres de Creadors, que fa tres anys que se celebren, així com tantes altres activitats al voltant del cinema, amb festivals que assoleixen un nivell excel·lent (l'Incurt, la mostra de cinema llatinoamericana), el debat i la relació entre persones van donant fruits. Pot començar a esperar, i amb ella la frontera, que els professionals formats aquí o a Barcelona podran treballar en aquestes terres. Més i més franges hem de deixar aparèixer, com aquestes; franges que depassen els centres de decisió, les capitalitats, i se centren en les pròpies exigències i necessitats.

La Franja de Ponent com a model: si considerem el que ha ensenyat durant els anys —una franja que no sols aplega, en realitat, terres de l'Aragó de parla catalana, sinó també tants altres

habitants del Segrià i d'altres comarques veïnes al llarg de tota la Franja—, la globalització, aquest concepte que avui domina tots els ordres de la vida, pot i no pot marcar els nous límits del món. Hi ha res més local i, a la vegada, més interlocal, si ho podem dir així, que la Discoteca Florida, de Fraga? Des del mirador de la història local i de tot allò que aporta a la història d'un país i, de retruc, a la història social d'una civilització, la Florida és un pou, un pou de ciència, d'experiència i d'experimentació. Quan un dia algú en reculli i en narri la història, no ens sabrem avenir de tot el que en aquell temple de la nit s'ha gestat, fet, desfet i recompost. Són gestes de nou encuny, en què els límits del món es mouen a velocitat d'autopista nocturna i que han creat, em sembla a mi, un conjunt de generacions que no volen anar més lluny de Lleida, potser tirant llarg a la *disco* de Mollerussa a passar una estona o als ravals de Salou o d'Alacant. Volen seguir vivint a la Franja i als seus voltants, volen seguir vivint a Ponent. És un fenomen que observo en els joves de la família i que no és exclusiu d'aquesta frontera, està passant en altres fronteres. Les terres del Delta, al mateix temps que viuen el perill de descomposició del territori i la societat a causa de la política oficial de l'aigua, estan dient als governs que les protestes no parlen exclusivament pels adults, sinó també pels seus fills i per les seves filles, els quals no volen deixar les terres del Delta, sinó que hi volen seguir vivint. Si de fronteres i mil·lennis parlem, ho hem de tenir molt en compte.

No veig la Franja com una experiència difícil i inexpugnable, sinó com un exemple. Per a mi ha estat, com deia, una font d'estímuls, com a nadiua i, encara més, com a escriptora. Com a escriptora no sols m'ha aportat temes, molt estimats, sinó que m'ha donat una distància respecte de les ferides que d'altres escriptores i escriptors senten sempre vives, massa vives. Penso en Maria-Mercè Marçal, també nascuda en aquestes terres de Ponent, que va morir, i ho dic sense exagerar, vivint els mals del seu cos com una mena d'immolació lingüística i cultural.² O en Quim Monzó, que en el seu últim llibre fa una metàfora espantosa de la sort de l'escriptor en una recognoscible Barcelona on, si vol triomfar, s'ha d'adaptar a les petites mesures dels seus lectors.³ Jo mantinc una distància diferent, potser una mica indiferent, i diria que aquesta reserva estoica me l'ha proporcionat el fet d'haver nascut i estat criada a la Franja. Suposo.

En canvi, em resulta més difícil de pair que la idea de frontera, sobre la qual fa sis anys vaig escriure de forma innocent i elegíaca, com si aquests fossin bons temps per a l'èpica, tot i la guerra de Bòsnia, sigui sovint utilitzada avui contra els emigrants per institucions i individus, també en aquestes terres, com un camp de concentració del qual, com en temps dels nazis, no ens volem adonar.

Les terres de Ponent fa temps que coneixen el problema, algunes poblacions hi han començat a posar remei, els sindicats pagesos han establert marcs d'actuació, els pagesos decents les

2. «La cicatriu / em divideix / en dues parts / l'aixella. / Cremallera / de carn / mal tancada / però / inamovible. / Inamovible / com el decret / que en llengua / imperial / m'exilia / a la terra / glaçada / dels malalts / sense terme / ni rostre.» M.-M. MARÇAL, *Raó del cos*, Barcelona, Edicions 62 i Empúries, 2000, p. 19.

3. Q. MONZÓ, «Davant del rei de Suècia», a *El millor dels mons*, Barcelona, Quaderns Crema, 2001.

segueixen i les institucions se les plantegen. Però hi ha molt a fer. A l'una banda i a l'altra de la frontera lingüística, els conreus de fruita i, amb el temps, la nova agricultura que vindrà van fent i faran de nou d'aquestes terres un excel·lent camp de proves del món contemporani. No és cap exageració. Exigeix, però, parar atenció als nous sistemes d'exclusió social i cultural. Perquè, en la mesura que ha pogut, la Franja de Ponent també ha estat i és un model en aquest sentit, un model de resistència i de superació de l'exclusió.

Pel que fa a la llengua, parlants i escriptors seguirem fent la nostra feina.